

УДК 341.3

Федоров М. П.,

*mykolafedorov76@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7783-9838, Researcher ID G-1648-2019,
к.ю.н., доц., професор кафедри кримінального права та процесу, Львівський торговельно-економічний
університет, м. Львів*

Струсінська Д. Р.,

*dianastrusinska01@gmail.com
здобувач, Львівський торговельно-економічний університет, м. Львів*

ПРОБЛЕМИ КВАЛІФІКАЦІЇ НЕЗАКОННОЇ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ ДІТЕЙ ДО РОСІЇ

Анотація. Збройна агресія росії проти України супроводжується вчиненням численних воєнних злочинів та злочинів проти людяності, серед яких незаконна депортація або насильницьке переміщення дітей. На сьогодні існує проблема кваліфікації депортації дітей у міжнародно-правовому вимірі. У статті проаналізовано вітчизняні та міжнародно-правові механізми щодо кваліфікації поняття незаконної депортації дітей як різновиду міжнародних злочинів. Досліджено долі українських дітей на тимчасово окупованих територіях України. Розкрито поняття депортації росією дітей з України як складової геноциду. Проаналізовано процес повернення українських дітей з тимчасово окупованих територій та території рефії. Розглянуто міжнародно-правову кваліфікацію незаконної депортації дітей як різновиду воєнного злочину та злочину проти людяності. Визначено перспективи відповідальності за незаконну депортацію і незаконне переміщення українських дітей (співробітництво із Міжнародним кримінальним судом). У результаті дослідження було встановлено, що депортація українських дітей з окупованих територій є грубим порушенням норм міжнародного гуманітарного права та міжнародного кримінального права. Дії рф щодо примусової депортації дітей можуть кваліфікуватися за статтею 438 КК України, але наразі такий міжнародний злочин не закріплений у цій статті. Тому необхідне внесення змін до КК України для приведення його у відповідність до міжнародних стандартів. Перспективи подальших досліджень у даному напрямі полягають у: детальному аналізі судової практики Міжнародного кримінального суду щодо злочинів, пов'язаних з депортацією дітей; дослідженні питання про відповідальність посадових осіб рф, причетних до депортації українських дітей; розробці механізмів міжнародного співробітництва для повернення депортованих дітей в Україну. Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалення національного законодавства, практики його застосування, а також для підготовки відповідних матеріалів для міжнародних судових інстанцій.

Ключові слова: незаконна депортація, переміщення дітей, кримінальна відповідальність, воєнний злочин, Міжнародний кримінальний суд, Римський статут.

Fedorov M. P.,

*mykolafedorov76@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7783-9838, ResearcherID: G-1648-2019
PhD in Law, Professor, Professor at the Department of Criminal Law and Procedure, Lviv University of
Trade and Economics, Lviv*

Strusinska D. R.,

*dianastrusinska01@gmail.com
Postgraduate, Lviv University of Trade and Economics, Lviv*

PROBLEMS OF QUALIFICATION OF ILLEGAL DEPORTATION OF UKRAINIAN CHILDREN TO RUSSIA

Abstract. Russia's armed aggression against Ukraine is accompanied by the commission of numerous war crimes and crimes against humanity, including the illegal deportation or forcible transfer of children. Currently, there is a problem of qualifying the deportation of children in the international legal dimension. The

article analyzes domestic and international legal mechanisms for qualifying the concept of illegal deportation of children as a type of international crime. The fate of Ukrainian children in the temporarily occupied territories of Ukraine is investigated. The concept of Russia's deportation of children from Ukraine as a component of genocide is revealed. The process of returning Ukrainian children from the temporarily occupied territories and the territory of the Russian Federation is analyzed. The international legal qualification of illegal deportation of children as a type of war crime and crime against humanity is considered. The prospects of responsibility for illegal deportation and illegal transfer of Ukrainian children (cooperation with the International Criminal Court) are determined. The study found that the deportation of Ukrainian children from the occupied territories is a gross violation of international humanitarian law and international criminal law. The actions of the Russian Federation regarding the forced deportation of children can be qualified under Article 438 of the Criminal Code of Ukraine, but currently such an international crime is not enshrined in this article. Therefore, it is necessary to amend the Criminal Code of Ukraine to bring it into line with international standards. Prospects for further research in this direction include: a detailed analysis of the jurisprudence of the International Criminal Court regarding crimes related to the deportation of children; research on the issue of the responsibility of Russian officials involved in the deportation of Ukrainian children; development of mechanisms of international cooperation for the return of deported children to Ukraine. The results of the research can be used to improve national legislation, the practice of its application, as well as to prepare relevant materials for international judicial instances.

Key words: illegal deportation, displacement of children, criminal responsibility, war crime, International Criminal Court, Rome Statute.

JEL Classification: K14

DOI: <https://doi.org/10.32782/2616-7611-2025-17-04>

Постановка проблеми. На сьогодні існує проблема юридичної кваліфікації депортації дітей в міжнародно-правовому вимірі з урахуванням приписів Римського статуту. Потреба належної кваліфікації депортації дітей як воєнного злочину та злочину проти людяності у вітчизняному законодавстві є актуальною для притягнення до кримінальної відповідальності винних осіб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти незаконної депортації дітей досліджували у своїх працях низка вчених та науковців, зокрема М. В. Буроменський, М. М. Гнатовський, В. П. Пилипенко, А. О. Кориневич, В. М. Корецький та інші. Водночас, тематика себе не вичерпала та потребує подальшого наукового аналізу.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз вітчизняних та міжнародних правових механізмів щодо визначення та кваліфікації поняття незаконної депортації дітей як різновиду міжнародних злочинів.

Виклад основного матеріалу дослідження. За словами уповноваженої Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації Д. Герасимчук, понад 7,5 млн українських дітей, які проживали на території України до початку повномасштабного вторгнення рф, постраждали [1].

На жаль, системний характер має процес вивезення українських дітей на територію росії. Так, за офіційними даними платформи “Діти війни”,

яка була створена Міністерством реінтеграції разом із Національним інформаційним бюро за дорученням Офісу Президента України, станом на 11.03.2025 р. кількість депортованих дітей сягає 19546. Нині у законний спосіб вдалося повернути в Україну 1240 дітей, які зараз перебувають в безпеці зі своїми родинами. [2].

Втім, варто сказати, що ці цифри можуть не відображати реальну картину щодо кількості вивезених дітей, оскільки наразі ведуться активні бойові дії, а частина території України тимчасово окупована.

Питання повернення українських дітей з тимчасово окупованих територій України та території рф є одним із пріоритетних напрямів діяльності державних органів, національних та міжнародних партнерів, тому триває безперервна робота щодо верифікації всіх постраждалих від війни дітей з метою їх повернення на підконтрольні Україні території.

14 травня 2024 р. український уряд затвердив “Порядок виявлення та повернення дітей, депортованих внаслідок збройної агресії російської федерації проти України” (далі – Порядок). Проект цього акта був розроблений Мінреінтеграції у межах виконання плану Bring Kids Back UA, який є складовою “Формули миру” Президента України Володимира Зеленського [3].

Порядок визначає механізм взаємодії між суб’єктами, які беруть участь у пошуку, повер-

ненні, забезпеченні соціального захисту та реінтеграції дітей, депортованих або примусово переміщених, і таких, які перебувають під ризиком депортації або примусового переміщення внаслідок збройної агресії російської федерації проти України.

Росіяни вивозять депортованих українських дітей до спеціалізованих таборів. Туди потрапляють діти-сироти, при цьому деякі з яких стали такими внаслідок вбивства їх батьків самими окупантами; діти з інтернатів, які мають рідних в Україні, проте їх вивозять силоміць; діти батьків, які не пройшли фільтрацію окупаційними адміністраціями й потрапили до російських катівень та інші категорії дітей [4].

В таборах, за задалегідь підготовленою програмою, дітей навчають російської історії, вивчають російську державну символіку, зокрема гімн, подають їм викривлене трактування війни в Україні, здійснюють ідеологічну “обробку” свідомості українських дітей. А найбільш патріотично налаштовані діти піддаються насильству, тортурам, психологічному тиску.

Країна-агресорка прагне знищити національну ідентичність маленьких українців, піддаючи їх науковій, культурній, патріотичній та військовій освіті, орієнтованій на росію. Державні структури України та Управління Верховного комісара з прав людини ООН більше року розслідують процес насильницької депортації дітей з України та доводять, що дії ерефії протирічать фундаментальним принципам захисту дітей в умовах війни, є грубими порушеннями положень Конвенції про права дитини і Женевської конвенції і можуть трактуватися як воєнні злочини та злочини проти людяності.

Важливо зазначити, що міжнародне гуманітарне право передбачає особливий захист дітей на окупованих територіях, і окупаційна держава зобов'язана забезпечувати цей захист. До прикладу, Стаття 50 Конвенції про захист цивільного населення під час війни встановлює заборону для окупаційної держави за будь-яких обставин змінювати громадянський статус дітей або вносити їх до списків підконтрольних їй формувань або організацій та зобов'язує її вжити всіх необхідних заходів для полегшення процедури встановлення особи для дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків [5].

Стаття 78 Додаткового протоколу I до Женевської конвенції встановлює пряму заборону переміщувати дітей до іноземної держави і встановлює єдину виключну обставину, за якої пере-

міщення дітей, що перебувають на окупованій території, може бути дозволене – невідкладні причини, пов'язані зі станом здоров'я чи лікуванням. При цьому наголошується на тому, що така евакуація повинна бути тимчасовою [6].

Переміщення дітей, яке здійснює росія, порушує всі вимоги, встановлені нормами міжнародного гуманітарного права, адже відсутня єдина допустима підстава для такої евакуації, і росія не виконує вимог щодо отримання дозволів від відповідальних осіб та сповіщення держави громадянства і надання інформації про дітей, необхідної для їхнього повернення. Такі дії мають ознаки злочину депортації та примусового переміщення [7].

Більше того, росія умисно змінила своє законодавство, щоб спростити процедуру усиновлення українських дітей з тимчасово окупованих територій. Усиновлення ніколи не повинно відбуватися під час або відразу після надзвичайних ситуацій, а діти, розлучені зі своїми батьками під час гуманітарної надзвичайної ситуації, не можуть вважатися сиротами. Єдиним прийнятним рішенням у цих випадках є возз'єднання сім'ї, якщо воно відповідає інтересам дитини.

В Офісі Генерального прокурора України працюють над доведенням насильницької “незаконної передачі дітей з однієї національної групи до іншої”, яку росіяни розпочали відразу після окупації Криму та частини Луганської й Донецької областей у 2014 році.

У свою чергу, Національні органи досудового слідства, ювенальні прокурори разом з Міжнародним кримінальним судом (далі – МКС) збирають докази всіх воєнних злочинів. А у справі депортації українських дітей прямо фігурує вище політичне керівництво росії. Оскільки указ путіна про спрощення процедури отримання громадянства та усиновлення – один з таких яскравих доказів, аби у в'язниці МКС опинилися російський диктатор і його найближче оточення.

Відповідно до Протоколу № 4 до Європейської конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, ніхто не може бути висланий з території держави, громадянином якого він є й жодному громадянину не може бути заборонений в'їзд на територію своєї держави [8].

Як зазначалося раніше, багато дітей, які перебували в закладах на момент вторгнення, мали батьків із батьківськими правами. Передача за згодою не відбувається, якщо таку згоду надає не уповноважена доросла особа. Місії стало відомо про декілька випадків, коли директори закладів

не давали згоди на переміщення дітей, що перебували у закладі. Це не завадило російській окупаційній владі здійснити переміщення. Місія вважає ці випадки “евакуацією без згоди”.

Згідно статті 49 Женевської конвенції щодо захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, евакуація – це загальне або часткове переміщення населення з певної території, необхідне для гарантування його безпеки або зумовлене імперативними причинами воєнного характеру [9].

Евакуація повинна бути виключно добровільним процесом, а не вимушеним. Евакуацію слід відрізняти від депортації та насильницького переміщення населення – тобто насильницьке переміщення осіб, які зазнали виселення або інших примусових дій, з району, в якому вони законно перебувають, без підстав, що допускаються міжнародним правом.

Також місія ОБСЄ встановила факт відправки дітей у так звані реабілітаційні табори за згодою батьків або законних опікунів. Таке перебування мало бути тимчасовим, як запевняла окупаційна адміністрація “на час канікул”, але й після закінчення канікул додому їх так і не повернули [10].

Незаконна депортація або переміщення населення згідно Римського статуту МКС класифікуються як воєнний злочин, а саме: “депортація або переміщення частини чи всього населення окупованої території як в межах відповідної території, так і за її межі”. Відповідно до статті 8 Римського статуту “депортація або насильницьке переміщення населення” належить до числа воєнних злочинів й тягне за собою міжнародну кримінальну відповідальність [11].

Воєнні злочини у Римському Статуті МКС стоять поряд із такими злочинами, як геноцид, агресія, злочини проти людяності. Це серйозні порушення законів та звичаїв війни.

Проаналізувавши міжнародні правові механізми щодо кваліфікації поняття незаконної депортації дітей як різновиду міжнародних злочинів, можна дійти висновку про те, що депортація дітей як різновид міжнародних злочинів повинна викликати суттєве занепокоєння міжнародної спільноти, є неприпустимим злочином згідно з міжнародним правом та тягне за собою кримінальну відповідальність.

МКС видав ордери на арешт чинного президента РФ та уповноваженої при президентові РФ з прав дитини через незаконну депортацію українських дітей [12].

Відповідно до Конвенції про незастосовність строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності 1968 року, щодо злочину неза-

конної депортації українських дітей строки давності не застосовуються [13] і дія Ордера МКС про арешт винних осіб згідно ст. 29 Римського статуту не обмежена у часі й просторі [11].

Українське законодавство не містить визначення поняття “воєнний злочин”, але є ст. 438 КК України “Воєнні злочини”, яка визначає покарання за порушення законів та звичаїв війни, а саме за жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій [14].

Висновки і перспективи подальших досліджень у даному напрямі. Враховуючи наведену вищу інформацію, на національному рівні необхідно:

- забезпечувати якісне та повне документування й ефективне розслідування злочинів депортації українських дітей, у тому числі задля формування слідчої практики доведення саме системної та масштабної політики країни-окупанта з депортації цивільного населення, а не розслідування окремих фактів такого переміщення;

- забезпечувати ефективну співпрацю, обмін інформацією з МКС в питаннях розслідування злочину примусового переміщення та депортації дітей, а також геноциду;

- ухвалити зміни до кримінального законодавства України, що передбачають виділення окремих кваліфікацій воєнних злочинів та злочинів проти людяності та унеможливають застосування строків давності до таких злочинів;

- розглянути можливість відкриття провадження за статтею 442 КК України “Геноцид” щодо насильницького передавання українських дітей в іншу національну групу;

- забезпечити системну підготовку кадрів у системі правоохоронних органів та правосуддя задля підвищення професійного потенціалу роботи з міжнародними злочинами, зокрема й злочинами примусового переміщення (депортації) осіб, особливо дітей.

За наявності факту існування в Україні міжнародного збройного конфлікту діяння щодо депортації й переміщення осіб кваліфікуються МКС саме як воєнний злочин. Дії РФ щодо примусової

депортації дітей, також можуть кваліфікуватись за статтею 438 КК України. Наразі, такий міжнародний злочин не закріплений в статті 438 Кримінального кодексу України. Тому, кваліфікація таких дій рф вимагає необхідності внесення в КК України статті міжнародного договору, ратифікованого Україною, де таке порушення закріплене.

Тож, суттєвою проблемою практики міжнародного кримінального права є кваліфікація злочинів проти людяності. До кінця не роз'яснено кваліфікацію примусової депортації дітей в міжнародно-правовому вимірі, враховуючи приписи Римського статуту МКС.

Досі існує потреба в належній кваліфікації поняття депортації дітей як різновиду міжнародних злочинів для подальших наукових досліджень. Важливо співвіднести норми Римського статуту МКС, які стосуються депортації осіб з іншими суміжними злочинами та надати їм тлумачення, враховуючи всі відповідні доктрини.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Війна в Україні штовхає ціле покоління дітей до краю прірви – UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/press-releases/war-ukraine-pushes-generation-children-brink-warns-unicef> (дата звернення: 11.03.2025).

2. Державний портал «Діти війни». URL: <https://childrenofwar.gov.ua/> (дата звернення: 11.03.2025).

3. Про затвердження Порядку виявлення та повернення дітей, депортованих або примусово переміщених внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Постанова Кабінету Міністрів України від 14 травня 2024 р. № 551. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/551-2024-%D0%BF#Text>.

4. Доповідь УВКПЛ щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 березня–31 травня 2024 року URL: https://ukraine.un.org/uk/273035-%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C-%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D1%81%D0%B8%D1%82%D1%83%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97-%D0%B7-%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B0%D0%BC%D0%B8-%D0%BB%D1%8E%D0%B4%D0%B8%D0%BD%D0%B8-%D0%B2-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96-1-%D0%B1%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D1%8F%E2%80%9331-%D1%82%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BD%D1%8F-2024-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83?afd_azwaf_tok=eyJhbGciOiJIUzI1NiJ9.eyJhdWQiOiJlIjE3JhaW5lLnVuLm9yZyIsImV4cCI6MTc0MjQ0NTQxMywiaWF0IjojNzQyNDQ1NDAzLCJpc3MiOiJ0aWVy

MS03OWM5Njk1NC04cjJybCIsInN1YiI6IjkyLjI1
My4yMzYuMjM3IiwiaWZGF0YSI6eyJ0eXBlljoiaXN
zdWVklwiVmIjoiMjAyNTAzMjBUMDQzNjQ
zWi1lcjE3OWM5Njk1NDhyMnJsaEMxV0FXZjBn
ZzAwMDAwMDBmejAwMDAwMDAwMDR4NX
oiLCJlIjoiM3F3N29URGpDbmRVdWNpYVJGR0p
EeWJyLWlpaHFwYzR2aFF3a0taa2RRTSIsImgiOiI
MYWZJWlNOWWIxTFVWTXI0QkRvdGVvQ3N
jdWlmUXNwNmJEaklCLUxjSXVBInI9.ZlPQsdH
iVHzU88ANUTPWInZQOwdIgjMELcUSzrkZu0y
mpFhQxHaJTCz_OBj6enMqoC9rD5dN5XVdMhL
XLRHfL3CXvSpLFtTyNifUld5RX8qTy73A7mcTjG
WOGxcW2BwXf4YIvAd00OOceLz3HyvIT6DnXI
4S6rlagLA2B2po8fR6VTbtI98FVUG8vCE0u9knK
cA2K-VNM7jBxK_FK81iZMQmZnzjIwDjlYzLs-
BnN7zWTCJnat0cfUz96i7DYA8ooZVTRSBklIABA
MARgo7_Fql_Z7KCsnhTLdkSuleuj3fdBSBCiS
WssnDYwnsmYivUv9_MkIXzCZJgWX9m99o0Gw.
WF3obl2IDtqgvMFRqVdYkD5s (дата звернення:
11.03.2025)

5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949 : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 11.03.2025).

6. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол І), від 8 червня 1977 року (укр/рос) : Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 08.06.1977 : станом на 8 груд. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 11.03.2025).

7. Депортація громадян України з території ведення активних бойових дій чи з тимчасово окупованої території України на територію Російської Федерації та Республіки Білорусь. Аналітичний звіт. URL: https://zmina.ua/wp-content/uploads/sites/2/2023/01/deportation_ukr.pdf.

8. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 11.03.2025).

9. ICC, Prosecutor v. Muthaura, Kenyatta and Ali, “Decision on confirmation of charges”, ICC-01/09-02/11, 23 January 2012, para. 244.

10. Звіт про порушення та недотримання міжнародного гуманітарного права та прав людини, воєнні злочини та злочини проти людяності, пов'язані з примусовим переміщення та/або депортацією українських дітей до російської федерації: від 4 травня 2023 року. URL: <https://www.osce.org/uk/odihr/546560> (дата звернення: 11.03.2025).

11. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text (дата звернення: 11.03.2025).

12. Ордер на арешт Путіна: в ЄС зробили заяву. URL: <https://www.unian.ua/world/order->

